

Голос перепілки

Автор:

Марія Ткачівська

Голос перепілки

Марія Ткачівська

Колись давно Борис звабив скромну сільську дівчину Стефу і відмовився від свого сина Мартина. Стефа та її малюк були приречені на голод і злидні. Тяжкі часи спіткали й самого Бориса – під час війни він опинився на чужині, в Німеччині. Там він зустрів землячку Ганну, яка до безтями закохалася в нього. Але доля розвела їх: Борис згодом повернувся до рідного села, став заможним господарем, а Ганна була змушена виживати з малою донькою на руках... Тим часом підростав Мартин. Він присягнувся ніколи й нічого не просити в батька, який викреслив їх із матір'ю зі свого життя. Та доля сплітається химерним візерунком: Мартин прагне одружитися з пасербицею свого батька – Марією...

Марія Ткачівська

Голос перепілки

Роман про голод очима дитини, про життя в українському селі та німецькому передмісті, про любов, зраду, молодість і старість, про глухі кути та світло надії.

Частина перша

Дорога до себе

Не від кожної зорі стає світло

У зірок своя траєкторія падіння. Лише вниз.

- Нині ночуєш у коморі, - гримає Варвара на кота й зачиняє за ним двері. Ставить на вікно запалену свічку й підводить очі до образів. У хаті тихо потріскує вогник. Піч уже нагрілася, вода теж. Варвара гарячково звивається по хаті. Зав'язана помолодицьки хустина раз по раз сповзає по завитих навколо голови косах. Молодиця підправляє її рукою, поки врешті не скидає на лаву. У ноги б'ють дрижаки.

- Боже поможи, аби Стефка борше розв'язаласи, - знову зиркає на образи?.

Стефка лежить на Варвариному ліжку й мовчить. Що має казати? Батько навідріз відмовився на поріг пустити, як почув, що Стефка груба.[1 - Груба (діал.) - вагітна.] Мама спершу плакала, а далі пішла за ним. А Борис? Нащо Борисові дитини? Він ще попарубкує.

- Ще трошка, Стефцю. Ще трошка, - заспокоює свою подругу Варвара.

Час біжить, а Стефка ніяк не розродиться. «Кого кликати? Та хто прийде! - запитує й відповідає Варвара. - Зараз запалю ліниці[2 - Ліниці (діал.) - повісмо. Палити ліниці й обкурювати ними приміщення - народний ритуал від вроків.]». Палить. Чекає. Стефці лиш шістнадцять минуло, як понесла. Одна надія на Варвару. Більше в неї нікого нема. Варвара на півроку старша від Стефки, ось рік як віддана. Уже й Андруся народити встигла.

Варвара ще раз торкається Стефчиної руки.

- Тужся, Стефцю, тужся! Мушиш!

«Розплести коси, відчинити всі двері, відімкнути всі замки, розв'язати в хаті всі шнурки й гудзи,[3 - Гудз (діал.) - вузол.] аби борше розв'язалася», – згадує Варвара все, що знає від старших. Вона швидко розчиняє навстіж хатні двері й двері до комори. Ногою виштурхує ката аж за поріг, хоч той знову поривається до хати. Швидко згадує, де й на чому може бути ще якийсь гудз, розв'язує. Розплетені коси грубими пасмами накривають Стефчині плечі. Залишаються тільки шнурочки на сорочці.

– Ще троха, Стефцю! Ще троха, – заспокоює Варвара більше себе, ніж подругу, і запалює свячене зілля. – Зараз обкурую тебе – і легше стане.

У хаті пахне солодкуватим гаром. Варвара обносить запалене зілля навколо подруги, обкурує димом руки, ноги, сорочку, під сорочкою. Стягає з жердки своє весільне вбрання (у Стефки свого не було, бо не було весілля) і кладе подрузі під голову шлюбну сорочку.

– Має зараз помочи, – дивиться Варвара на образи?. – То шлюбна, Стефцю. Має помочи.

Стефка розуміє, що щось не так. Міцно зціплює зуби й навіть не стогне. Вона знає: Варвара зробить усе, що треба. Знає також, що Борис цієї ночі не запряже коней і не поїде з хлібом по повитуху, і не попросить священика, щоб той у таку пізню годину відчинив Райські врата в церкві, як це роблять газди для своїх газдинь, коли ті не можуть розродитися. Навіщо йому та дитина? І Стефка навіщо? Борис відмовився від них, коли дізнався, що вона тяжка[4 - Тяжка (діал.) – вагітна.] стала. Стефка вже про таке не думає. Лише віддає себе в руки Богові й Варварі. Кому ж іще?!

– Лиш би як у людей, – проривається тихо в Стефки.

Друга година, третя, п'ята. Варвара вже не хоче слухати півнів. Не хоче знати, котра година... «Боже, поможи!» Вона то бере Стефку за руку, то торкається чола, то тисне їй що є сили десь нижче ямки: «Тужся, Стефцю, ще трошка». Нарешті крихітне тільце опиняється у Варвариних руках. «Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, амінь», – приймає Варвара дитину на світ, щоб як у людей. Дитина голосно кричить. «Хлопець!» Вона обертається до образів і подумки хреститься: «Декувати Богу!»

– Уже все минулося, Стефцю, минулося.

Варварині руки ще досі тремтять. Вона відчуває в собі непевність, але бере ножиці, конопляне прядиво. Невмілими руками підкладає під пуповину сокиру, аби газдовитим був. Перетинає. Зав'язує матіркою:[5 - Матірка (діал.) – конопляна нитка, якою після пологів перев'язували пуповину.] «Зав'ялуй щісті, здоровлі і многая літа», – промовляє Варвара й всміхається. Аж тепер помічає, що під лавою сидить переляканий кіт, який таки ввійшов до хати крізь прочинені двері.

Варвара глипає на цебер із купелем. Ще з вечора готовий. І свяченої води вже влила, і грейцери[6 - Грейцер (істор.) – дрібна монета.] кинула. Лиш зілля ще не поклала, бо не знала, чи хлопець буде, чи дівочка. Варвара хлюпає в цеберку настоянку дев'ясилу, кладе гілочку дубу, кілька чорнобривців, аби чорнобривим був. «Дивиси, аби було, як у людей», – згадує Стефчине. Малий голосно схлипує, щойно торкається прохолодної води, і вигинається, як рибинка в Черемоші. Звивається своїм маленьким тільцем у цеберці, бовтає ручками воду. Варвара висушує дитину Андрусевою пеленкою, загортає у свою хустку й кладе під образами, на покутті.

На підвіконні тихо мерехтить каганець, освітлює високі образи, велику зелену піч, стіл, лаву й широке дерев'яне ліжко, на якому лежить Стефка. У печі потріскують укотре підкинуті поліна. У казанку все ще кипить вода. Варвара не знає, які то вже півні кукурікали. Знає, що скоро світанок. Тільки Стефка не знає. Та німо лежить у ліжку, накрита сірою вереткою.[7 - Верета (діал.) – те саме, що рядно.]

Варвара сідає на крайчик ліжка й кладе свою руку на Стефчину.

– Як чуєши? – шепоче.

Стефка повільно розплющує очі. Варвара підсувається на великий солом'яний матрац.

– Тобі вже ліпше?

– ...? – ворушить губами Стефка.

– Стефцю, ти годна[8 - Годна (діал.) – можеш.] встати? – упівголоса промовляє Варвара. – Зараз прийде Дмитро. Як роззлостиси, то нас обох із хати вижене. Попробуй! Годна?

Стефчина думка хапається за останнє слово й відсторонено, наче далеке й чуже відлуння, відновлює його в пам'яті. «Год-на», – пригадує пам'ять, не осягаючи змісту почутих слів. «Год-на, – крутиться в голові. – Що годна?»

Варвара кладе руку на Стефчине чоло.

– Йой, падоньку![9 - Падоньку! – вигук здивування.] Ти гориш! У тебе горечка![10 - Горечка (діал.) – висока температура.] – Варварині руки знову тремтять. Вона хапає зі стола келишок із заздальгідь наготовленою настоянкою мандригори та арніки, піднімає Стефчину голову й прикладає до вуст. – На, пий, Стефцю! Легше стане.

Стефка ледве протискує крізь вуста один-єдиний ковток. Варвара мигцем хапає з лави свою хустину, намочує в коновці з холодною водою, що стоїть коло дверей (якби ж то холодна... за ніч у хаті нагрілася), і прикладає Стефці до голови. Далі біжить до комори, хапає пляшку самогонки й за мить уже обливає Стефці руки, груди, ноги. Обливає й тре, тре й обливає. «Боже, поможи їй». Варвара не зважає, що з-під подушки вислизає й мокріє її шлюбна сорочка, що солома сиплеться на землю, що верета стає мокрою.

Стефка не противиться. Тільки далі ледь помітно ворухить пальцями, вибиваючи в пам'яті нові слова: «Го-ри-Ш», «го-ри-Ш», «Ш-Ш-Ш»...

Вікно починає сіріти. Стефка відчуває, що по її щоці збігає вода. Вона силкується розплющити очі. Важка мокра шматина затуляє не лише чоло, а й повіки. «Се я?»

– Слава Богу! – тішиться Варвара й знімає мокру хустину з її чола.

Стефка розплющує очі. У кімнаті ще напівтемно. Вона поволі ворухить рукою, ногою. Пробує набрати в легені повітря: «Се я».

– Горечка вже троха спала. Декувати Богу! Я вже дві чвертки самогонки на тебе вилила, – хитає головою Варвара.

Стефка аж тепер починає розуміти, що лежить у Варвариній хаті. Вона впізнає її по образах, що дивляться на Стефку з напівтемряви. Шо вона тут робит? Чого лежить? Чого ту'? Стефка пробує підвестися. Спочатку на лікті, потім на руки, спирається на дерев'яне бильце ліжка, поволі сідає. Її тіло неслухняне й чуже. Тягне вниз живота і в крижах. Стефка однією рукою поправляє сорочку, намагається стягнути її на коліна, а другою тримається побічниці, щоб не похитнутися. Її довге волосся розповзається по грудях. Стефка хоче змахнути його рукою, але не може. Дівчина тихо й безмовно знову опускається на ліжку.

– Хочеш подивитися на дитину? – тримає Стефку за руку Варвара.

Дитина? Яка дитина? Стефка міцно спирається на руки й наструнчує спину. Її натомлене тіло не пручається. Вона вже майже не відчуває болю. І нічого не відчуває. Її втомлені сині очі спантеличено дивляться на Варвару: «Се я?»

До Стефки поволі приступає пам'ять. На покуті лежить маленький згорточок, завитий у Варварину хустину. Він не рухається й не подає жодних ознак життя. «...добре», – шепоче Стефка подумки, поволі набираючи в груди повітря. Мало-помалу підводить до образів очі й завмирає. Далі простягає руку, торкаючись повітря в напрямку згортка.

Її серце калатає, як дзвін біля Рожнівської церкви, що його чути мало не до Косова. Як звестися на ноги? Поволі переставляє одну ногу, другу, торкається долівки. Варвара підставляє їй плече. Стефка робить крок, другий, п'ятий... Розпростирає руки, як знесилені крила. Повільно шукає рівновагу і, як підбита перепілка, ступає до печі. За якусь мить вона вже стоїть біля маленького згорточка, провівши в повітрі рукою. «Не дихає. Добре».

Варвара міцно тримає Стефку за лікоть. Другою рукою простягає їй свою велику вовняну хустку.

– Я обів'ю тобі груди. Застудиши.

– ...хо-чу застудитися, – якомсь дивно шелестять Стефчині вуста. Дівчина незграбно обертається до згортка й знову проводить рукою в повітрі. – І він хоче,

правда?

– Ти хоч думай, що мелеш. Добре, що живов лишиласи, – отямлює її Варвара.

– Ні дівка, ні жінка, – шепоче про себе Стефка. – Ні дівка, ні жінка. Тепер люди ще більше плювати будуть. А на него не будуть. Не... Будуть...

На покутті щось крекоче. Стефка обертається, виструнчується, як жердина, і простягає поперед себе руку.

– Живе. Жи-ве! – поволі тягнеться пальчиком до червоного личка. – Жи-в-е!
Декувати Богу!

І тут їй раптом провиднюється світ. Хапається за вітер, за хмари, за ялиці, за гори над Рожневом. Вцілює блискавка десь аж під серце: «Божечку, то моя дитина!» Стефка опускається на лавицю, незграбно бере маленький згорточок і невміло пригортає його до себе. «Жива!» І прориваються в ній усі її болі, і спливають у бистринь Черемошу всі її жалі. Усе те, про що мовчала всі ці місяці. По щоках один за одним збігають струмочки сліз. Безпорадною пташкою вона хилиться до безпомічного крихітного згорточка. «Хлопчик». Знову й знову пригортає до себе той згорточок і жебонить.

– Колисочка нова-нова, колиска з горіха.

Колишисі в колисочці, мамина утіхо.

А як я сі постарію, на кого сі лишу?

А на тую дитинопьку, яку я колишу...

– бринить ледь чутний тоненький голос утішеної перепілки.

Стефка підводить очі до Бога. Він тут, на стіні, і там, за вікном, за вже вицвілим місяцем, за небом і за ніччю, за ранковою зорею й за її долею. «Дай й'му щісливу доленьку, Божечку».

Коли від дитини відмовляється батько, у нього сліпе серце

Кожне серце має своє воскресіння.

Коли від дитини відмовляється батько, у нього сліпе серце. На цей раз усе було по-іншому. Осліпла Стефка. «Лиш-но сімнацять літ минуло, а вже сліпа», – галайкали по селі люди. Та так воно й було. Ладна, робітна, але сліпа. Не те щоб цілком не бачила, та вже дивитися на світ білий по-справжньому не могла. Чи то від розпачу, чи від безхліб'я, чи справді від селітри? Цього не знала навіть вона. Знала лише, що не мала ні безпечного даху над головою, ні хліба в кишені. Ось так, мов відрізана скибка, поневірялася від хати до хати, від поля до поля. Багатші брали Стефку в найми. Але не щодня й не завжди. Хіба то життя – попід тинами?

Та хто радий дівчині, що звелася? Тепер уже й не згадує ніхто, що була ладна, файна із себе, як маків цвіт, жодної роботи не цуралася й по руках не ходила. А як співала, то такі колінця викидала, ніби в солов'я вчилася. Та для Стефки то все залишилося там, де Сидір козам роги править. Бо згодом пересудів нахапала, що й на воза не збереш. Та з часом і це минулося. Кожен жив собі про себе. І Стефка теж. Стала тиха, хоч мички мич. Щодня накидала на довгі чорні коси тоненьку платину, вбиралася в тісенький байбарак[11 - Байбарак – давній верхній осінньо-зимовий одяг із грубого сукна.] і дріботіла своїми маленькими ніжками від хати до хати. Лише Борисову десятою дорогою оминала. Як і Бориса. Попри обійстя Йосифа Лабенського теж не ходила. Лиш потайки губи кусала. Але вже е, як е. Хай і в шлунку голодно, і вдома хоч вовків ганяй, та дитинку любила більше за всіх на світі. Якби не Мартин, утекла б світ за очі й нікому б у ласку не стояла. Та куди з малим утечеш? Тому й ішла щодня селом собак дражнити. Усе надіялася, що візьме хто город виполоти чи картоплю визбирати. За ложку кулеші. Лякана ворона куща боїться. Тільки не Стефка. Вона не боялася ні ока немилого, ні слова кривого. Її глибокі сині очі втратили блиск, але не надію. «Тільки ти добрий, Боже. Тільки ти добрий», – шепотіла вона про себе і йшла, не перекладаючи ні на кого свою ношу. Куди? То знав тільки Бог. Коли Мартин іще був немовлям, прив'язувала його до себе Варвариною великою хусткою й так ходила роботи напитувати. Коли той підріс, то залишала його в старій халупці, де оселилася після його приходу на світ. Ні дівка, ні газдиня.

Стефчині батьки зреклися її, щойно довідалися, що вона в тяжі. Про Бориса й думати годі. Він був із тих, хто з вареної крашанки курча висидить і в каламутній воді рибки наловить. «Не моя дитина», – та й по всьому. І хто йому що закине?

Має право казати, що хоче. Ледь устиг відступити від Стефки, як уже до інших любасок халяви смалив. На Мартина й не глянув. Борисові було байдужки, що кажуть інші. А інші всім кісточки промивали. Сільські діти боялися Бориса, аж жижки сіпало, та все ж крадьки співали: «А в Бориса срака лиса», «А Борис без баби скис». Дівчата обходили його сотою дорогою: знали, що жодну із них заміж не візьме (надто вже любив він своє призвілля). А з чоловіків хто й за руку не вітався, а хто ще й перехиляв із ним чарчину.

Спершу Борис жив у свого батька Трохима Боднара. Трохим був добрим газдою, хоча малоговорким і сухуватої вдачі. Робив для людей вікна й двері, лагодив різний обладунок, при тому чарці не вклонявся, передки не облизував і був у пошанівку в односельців. У синове життя не втручався. «Най робит, що знає, – казав Трохим. – Я в й'го літах уже газдов був». Борис теж мав добру голову й був чіпкий до роботи. Знав толк у столярстві, боки не облежував, та був не такий вправний, як батько. Усе ж згодом мав і свій кутик та й жив собі, як знав. І на вроду був нічогенький: тонкі чоловічі губи, високе чоло, кучері догори. З його темно-синіх очей прозирали настійливість і впертість. На вдачу гордовитий, наче з бозна-якої панської родини. З жінками обхідливий і люб'язний, як далеко не кожен чоловік, і вмів будь-котрій голову задурити. Щось у ньому було таке, чого не мали інші. Стефка досі не могла збагнути, як на його гачок потрапила. Черпнула ківш лиха замість любові й тепер мусила нести свій хрест та на Бога надіятися.

А Борис так і жив, поки не стоптав трохи підошов. Тридцять п'ять як для села – то вже старий кавалер, та й не такий красюк, як був дотеперечки. Одні казали – заходився, інші вже взагалі нічого про нього не казали, навіть не згадували, а для лагодження обладунків швидше йшли до Трохима, ніж до Бориса. Зрештою й Борисові переймом набридало хай і безклопітне, та однолике життя, у якому тепер дедалі частіше доводилося хапати облизня. От і замельдувався до Німеччини.

Мартин знав, що Борис Боднар – його батько, і знав, де той живе, але жодного разу досі не насмілювався до нього заглянути. Та й на вроду був схожий на Бориса: його кучері, чоло. Лише очі були небесно-сині, як у Стефки.

– Ну, то де твій Борис? Ше не скис? Іди, най даст тобі сухарів, – глумилися діти, даючи Мартинові щигля за щиглем. Мартин насував шапку аж на очі й драпцював додому.

– А в Бориса срака лиса, – збиткувався Тодось. – Знаєш чого? Бо він щодне сухарі їст.

– Йди гет! – захищався Мартин.

– Боєши? Йди, най і тобі сухарик даст, – напирив Тодось, усвердлюючись у Мартина маленькими чорними очима.

– Мені не тра' сухарика! – боронився Мартин.

– Дивиси, який гоноровий! А ти його кашкіт видів? Такого в цілім селі не найдеш. Може, тобі даст? Йди-йди! – напосідався далі хлопець. – Боєши?

– Сам боєши! – ярився Мартин.

– Боєши! – чимраз дужче нагинав Тодось Мартина. Його очі ставали ще чорніші.

– Баба! Баба!

Мартин терпіти не міг Тодосю. Куций, опецькуватий, він був для Мартина бридкий і противний. Тодось полюбляв хвалитися й у все встромляти свого носа. Як казала Стефка, так язиком теленькав, як дурний із печі. А тепер і до Мартина вчепився. Мартинові таки ввірвався терпець.

Борисова хата стояла майже на краю села. Навколо неї ще не було саду, тільки новенький тин та кущі. Мартин ще не зайшов на подвір'я, а вже нахапався дрижаків: а якщо Борис відлатає йому боки? Хлопець глибоко вдихнув і випрямив плечі. Рука торкнулася хвіртки. На голосний скрип не зважив. Його ноги так швидко дріботіли по стежці й тупцювали по східцях, що й не отямився, як уже чипів[12 - Чипіти – сидіти навпочіпки.] на ганку. Оглянувся. «Ого, скільки тут усього! І все нове!» Коло самого вікна стояв маленький порожній полубічок[13 - Полубічок (діал.) – діжечка.] для зерна, на ньому – мірка, яку в селі називають рожнівською гелеткою, поруч – новенький дзиглик[14 - Дзиглик (гуцул.) – стілець.] із гладенькими шліфованими лапками, на ньому – бурдюк[15 - Бурдюк (гуцул.) – мішок із цільної козячої шкіри для зберігання молочних продуктів.] для молока. На стіні на новенькому гачку висіло Борисове старе вбрання: гачі,[16 - Гачі (гуцул.) – штани.] сардак і крисаня.[17 - Крисаня (гуцул.) – капелюх.]

– Слава Ісу, – зупинився на порозі Мартин, не знаючи, як вступити до хати. Він міцно притиснув одну ногу до другої, щоб не видати, як вони тремтять.

– Слава Йсу, – відповів Борис, поправляючи чорного картуза із синьою смужкою.

«Кашкіт як кашкіт», – подумав Мартин.

– Чого прийшов? – зверхньо блимнув на Мартина Борис.

– Хлопці кажуть, що ти мій дедьо.[18 - Дедьо (діал.) – батько.] То я хотів запитати, чи нема в тебе щос поісти.

– Поісти? Іди до тих, хто тебе намовив. Ніякий я тобі не дедьо, – обірвав його Борис.

– Дедьо! – напосідав Мартин. – Усі кажуть, що ти мій дедьо.

– Я сказав, не дедьо! І скажи своїм голопуцькам, що як взлощуси,[19 - Взлоститися (діал.) – розсердитися] то так віддубашу їх, що тим бенькартам[20 - Бенькарт (від нім. Bankert) – байстрюк.] ніц не схочеси!

Мартин завмер. Проте очі мимоволі самі глипнули в бік печі, чи нема десь чого смачненького. Не було. І на столі не було. «Певно, усе вже з'їв», – подумав Мартин. Край печі на залізному бляті[21 - Блят (діал., від нім. das Blatt) – поверхня кухонної плити.] стояв маленький білий банячок, такий, як у нього вдома. «Певно, тільки сама вода лишилася, а бахурі казали, що він щодне лакітки іст», – прикинув Мартин. Хлопець зумисне озирався довкола. Ото хата! І стіл новий, і лавка. Коли він, Мартин, виросте, буде столярувати й собі такі зробить. Хлопець уже наводив оком на всі закутки: «І ліжко нове. І гора вбрання на жердці, що висит над ліжком. Аж образи закриває. І нашо й'му скільки?»

– Шо стоїш, я сказав, що ніц[22 - Ніц (діал., від нім. nichts) – нічого.] для тебе не маю.

– А сухарики?

– Якби'м мав, не дав би! Іди! І нігди-ніколи більше сюди не приходи!
Ферштейн?[23 - Від нім. verstehen – тут: зрозумів.]

Мартин не відповів. Він швидко обернувся й зачинив за собою двері. «Коли я стану великий, то напечу силу-силенну сухарів. І як так си трафит, що до мене прийде голодний Борис, я не скажу йому: „Якби'м мав, не дав би”». Вибігаючи з ганку, Мартин мимохить зачепив ногою дзиглик, і той із гуркотом разом із бурдюгом покотився по дерев'яних східцях. Малий так сполошився, що драпцював аж через опліток і мало не збив із ніг Тодосю, який засів у корчах. Мартин думав, що Борис зараз вилетить із хати, ушкварить за ним, ухопить за шкірку, вихрестить[24 - Вихрестить – тут: відлупцює.] його, виперцює на очах у Тодосю... Та на подвір'ї було тихо. Мартин мигцем підвівся й чкурнув на дорогу. Тодось заквапився за ним.

– Ну як? Дав тобі Борис поза вуха? – узявся потішатися Тодось, доганяючи Мартина.

– Він сказав передати тобі цево! – Мартин стиснув кулаки й вцідив Тодосеві в око.

– Я тобі цього не подарую, – засичав Тодось. – Я скажу своєму дедеви. Він тебе добре відлатає. – Тодось ухопив кілок із розхитаного сусідського перетинку й наскочив на Мартина. – Іди і скажи свої' сліпі' Стефци, що я тебе відлушпатив. Йди, йди, подивимси, чи вона мого деде страхати прибіжит. Та з тов прірвов[25 - Прірва (діал.) – повія.] ніхто й балакати не стане.

Мартин не знав, що означає «прірва» і чому так сказав про Стефку Тодось. Він не знав, чому з нею ніхто не хоче балакати. Знав лише, що вона не бачить і що з нею розмовляє тільки Варвара, і тоді, коли її чоловік на роботі. Бралося вечоріти. На небі заблищала велика, як полум'я свічки, зірка. Мартин довго сидів у сіні й дивився на небо. Воно темніло й затягалосся хмарами. Здійнявся вітер. Зникла за хмарами велика зірка. Стало темно й холодно. Мартин усе ще не наважувався йти до хати. Він витирив закривавлений ніс і поправляв роздерті штани...

Це був єдиний раз, коли Мартин приходив до Бориса. Надалі він бокував від його хати й ніколи не ставав із ним до розмови. Слово «дедьо» він витер зі своєї пам'яті й думав ніколи більше не проказувати його, як і до першої розмови з Борисом. Усе вирішилося якось само собою: Борис таки готувався до від'їзду до Німеччини. Про це Мартин довідався від Тодосю, бо той завжди знав усі новини

від своєї матері, яку називали найбільшою пліткаркою на селі. «Вона й через тин не перегнеться, а лясні поточить», – казала Стефка. Їй не дуже вірили в селі. Але цього разу Тодосева мама казала правду: за місяць Борис поїхав.

Мартинові виповнилося сім. Малому Влодкові – два. Влодко народився за рік після того, як через село йшли військовики. Мартин не знав, що то за військовики й на чийому боці вони були. Чув тільки, як Стефка з Варварою часто згадували якогось офіцера Малецького, який ще мав би повернутися в село. Влодко із самісінького народження був кволий і тихий, наче не мав голосу. Маленький, з білим хвилястим чубчиком і глибокими, синіми, як у Стефки, очима, він радше нагадував Мартинові Тодосеву сестру Олесю, ніж хлопчика.

Влодко був для Мартина забавкою й покаранням одночасно. Відколи малий народився, Мартин був єдиний, хто про нього турбувався. Коли він прокидався, у хаті вже нікого не було. Мартин знав, що Стефка мала встати перша, занести до хати відро води й поставити в сінях. Відтак вона набирала ще два металеві банячки води для Мартина та Влодка й ставила на столик біля ліжка. Увечері Стефка мала принести кусник хліба або дрібок кулеші, що заробляла за день. «Могли би давати й дві дрібки, – думав Мартин. – Хіба багатим не все одно, скільки кулеші варити?»

Мартин знав, що Стефку в селі називали наймичкою, але це було якось приємніше, ніж «прірва».

– Стефко, а що таке «прірва»? – запитав якось Мартин, коли вони ввечері їли кулешу.

– Бійси Бога, Мартине. І чи тобі не встидно таке питати? – Стефка зашарілася, ухопила з Мартинових рук миску й з грукотом кинула на піч. Миска розгойдалася, втратила рівновагу й шуснула на землю. Жовта грудка кулеші гуцнула на землю й закотилася під лавку. Мартин бачив, як Стефка намацувала пальцями кулешу, як витягла її з-під лавки, як поклала її собі в рот і як довго стояла біля вікна, витираючи обличчя запаскою.

Мartiнові стало шкода Стефки. Він підійшов до неї, притулився до руки й прошепотів:

– Ти найкраща прірва у світі, Стефко.

Не всі ті, у кого Стефка гарувала, були багачами, але дві хапкі руки за кусник хліба – кому не підмога? Холод і голоднеча далі гнали її щодня від хати до хати. Як могла, увихалася, лиш би брав хто. Через те, що сліпа, багато платні не візьмеш. Стефка, як і раніше, ховала під тоненьку сіру платину свої чорні, як сім галок, коси, вбирала довгу вицвілу димку,[26 - Димка (діал.) – спідниця.] сардак і виходила з хати. Діти ще спали. Вона була маленька й прудка, ніякої роботи не цуралася. От тільки б ще очі могли бачити. «Рукам не конче видіти, ними треба робити», – заспокоювала себе. Стефчині руки добре знали свою роботу, тому й мали її. «Через ті роботи я всліпла, – казала вона Варварі, коли та десь-колись зазірала до Стефки. – Хіба'м знала, що вітер занесе селітру в очі? Ненависна Китиха тільки фукала: сип більше, бо зерна не буде. Але не пересип, бо спалиш корінь. Хіба всім потрафиш? Я сипала аж до вечора, бо на другий день мав падати дощ. Та під вечір зв'явси вітер, що аж душу видувало. “Сип, – желіпала[27 - Желіпати (діал.) – кричати, сваритися.] Китиха, – най дощ відразу скропит! Сип, буде ліпше рости”, – галайкала газдиня. Ото'м досипаласи!»

Мартин чув усі ті розмови, хоча вдавав, що нічого не тямить. Та коли міг і чим міг, підсобляв Стефці. Інколи вона брала його із собою, і він цілий день збирав картоплю. Навіть тоді, коли йому було лише чотири роки. Відколи з'явився Влодко й коли для Мартина не було іншої роботи, він цілий день назирив за малим, дожидаючи Стефку. Улітку й восени було легше пильнувати Влодка. Удвох вони шугали в ліс. Мартин то ніс малого на горгошах,[28 - Нести на горгошах – на шиї, так щоб ноги того, кого несуть, звисали вперед.] то вів за руку. Він уже знав, де є суниці й малина, жолуді й букові горішки. «Лише не йдем у темні джемори,[29 - Джемори (гуцул.) – лісові хащі.] бо там страхи страшнезні, там навіть ведмеді є», – казав Мартин до Влодка й садив його на галявині. Коли Мартин збирав солоденькі яриці,[30 - Яриці (діал.) – суниці.] Влодко тихо сидів собі й облизував пальці від ягід. Пополудні Мартин цуперлив[31 - Цуперлити (діал.) – нести.] малого назад додому, а відтак увечері Стефка мила обох, наливаючи воду у велику бляшану балію.[32 - Балія – велика мідна чи алюмінієва посудина, у якій прали білизну й милися.] Та рано чи пізно приходила зима...

Цього року зима була така хижка, що годі було перезимувати. Сніговиця за сніговицею засипали стежки. Вряди-годи хуртеча так перевівала дорогу, що їхати в ліс із гринджолами було годі, а наготовлені на зиму дрова вже закінчилися. Для Стефки вже було звичним держатися в холоді та на голодному столі, але ж у неї були ще діти. Вона вгорталася в старий Варварин сардак, замотувалася в коцівку, взувалася в старенькі бурки і йшла. Спершу Стефка сама сунула глибоким снігом до лісу, застрягаючи по стан у снігу і, як могла,

цуприкала[33 - Цуприкати – тут: важко, заледве, з останніх сил нести.] додому на своєму горбі хаш, лиш би трохи нагріти піч. Далі брала із собою Мартина: для снігу треба добрих очей. Було вітряно. Мартин брів глибоченним снігом, провадячи за собою Стефку, тоді ще не тямлячи, скільки від нього залежить. Сніг сіявся з дерев йому на голову, за комір, студив тоненьку шию, залітав у пазушину, що аж мокріла одіж. Набивався у його шкарбани,[34 - Шкарбани – старе діряве взуття.] у ноги заходили зашпори, і ще по дорозі до лісу він не міг рухати пальцями. Та малий не зважав на це: ходив поміж дерев і збирав патиччя, кладучи його біля Стефки. Вона поволі складала маленьку в'язочку для Мартина, а великий оберемок завдавала собі на плечі й цуперлила його додому. Дорога назад була дедалі важчою. Удома Мартин довго закусував зуби, сидячи біля печі й тримаючи ноги у воді. Вони боліли, крутили й кололи, аж доки не відходили зашпори.

Увечері Стефка знову кидала в піч кілька полін і сідала біля вогню. Вона брала на коліна Влодка, пригортала до себе й колисала, колисала... Слухала, як потріскує вогонь, і забувала про день. Вогники відсвічувалися у Влодкових оченятах і ясними язиками світили в Стефчиній пам'яті, у її незрячих очах. Малий тримався тоненькими пальчиками за Стефчину хустину й дрімав. Згодом Стефка підводилася, притримувала однією рукою малого, другою – підкидала полінця, зачиняла дверцята печі, сідала й знову міцно тулила до себе Влодка. І так вони довго сиділи на дзиглику, не відводячи погляду від жовтих прудких язиків, що полискували крізь широкі шпарки у дверцятах. У казанку булькала вербова кора. Було чути, як погойдуються біля печі дзиглик, як поскрипують його дерев'яні лапки і як ледь-ледь бринить Стефчин голос:

– Котилиси вози з гори, на долині стали,

Любилиси чорні очка, тепер перестали.

Любилиси, кохалиси, мати їх не знала,

Розійшлиси, розсталиси, як на небі хмара.

Далі Стефка поволі підводилася, брала на руки Влодка, несла його до ліжка, клала на солом'яний матрац коло стіни й бралася студити чай. Вона переливала його з банячка в банячок, не проливаючи ні краплі на землю. Цей чай був для Влодка. Мартин сам студив свій чай, випивав його й залазив до брата. Стефка накривала обох великою Варвариною хусткою, поверх якої накидала верету. Ось так і перебували всі троє до ранку. А зранку Стефка знову даремно бігла в село

на пошуки роботи. Яка робота взимку?! Але їсти дітям треба.

Почався голод. Стефку вже ніхто не брав на роботу – ні пир'я дерти, ні кукурудзу лущити: в інших теж був сутуж на харч. Навіть пані Зелінська не кликала її, хоча досі була навчена на чужі руки. Та пані була добра, і коли Стефка приходила просити, завше давала їй не просто кусник кулеші, а й солодкий сухарик. Сухарик був такий смачний, що Мартин завжди уявляв, як він тане в роті. Сухарик зазвичай діставався тільки Влодкові. Останнім часом у пані Зелінської двері були зачинені, і Стефка посилала до неї Мартина. Але й Мартинові не завжди відчиняли. Тепер просити вони ходили удвох: Стефка починала з горішнього кінця, а Мартин – із долішнього. Ось так і йшли від хати до хати, щоб принести додому хоч крихту хліба. Та хто прошакові радий, коли й у себе в коморі порожньо?

– Я тобі вчора вже давав хліба, Мартине, – лаявся Трохим. – Я ж не можу щодне варити для тебе кулешу й відкладати тобі кусник хліба.

– Учора ви дали мені тільки півкусника, і Влодко вночі не плакав. Може, ви дасте мені ще той другий кусник, і я більше не прийду просити. Обіцяю.

– Та я тобі давав того тижня грудку кулеші.

– І того тижня Влодко такої не плакав. Я кулеші вже не прошу. Тільки чвертку кусника хліба. Остатний раз. Я більше не прийду, обіцяю.

– Учора ти такої казав, що обіцяєш не приходити, і прийшов. І далі канькаєш.

– Та я не для себе. Для Влодка.

– А мені то що. Най й'го Стефка годує.

– У Стефки ніц нема.

– То най заробит.

– В'на сліпа, і її вже ніхто на роботу не бере. Якби брав, я би не просив чвертку кусника.

– Ото бенькарт! Понароблюють дітей, а ти годуй їх на свою голову. Ну добре!
Остатний раз!

Трохим скинув свого картуза й повісив біля картуза із синьою смужкою. Далі взяв ніж і попрямував до столу, до тієї сірої хустки, яку Мартин уже бачив минулого тижня. Трохим розгорнув хустку, і Мартин побачив у ній великий шматок хліба. «Та ним можна було б нагодувати півсела», – подумав малий, але не наважився сказати про це Трохимові, бо той ще передумає.

– Ого! Та там є майже три кусники! – усе ж не втримався Мартин і поволі втягнув у себе повітря. – Який він солодкий!

– Но-но! То не для тебе! – високо звів гострячки брів Трохим.

Старий торкнувся ножом хліба, і маленький, куценький шматочок упав на хустину. Він узяв той шматочок і простягнув Мартинові.

– То вже точно остатний, ферштейн?

Мартин хотів сказати, що там, на хустині, ще залишилося кілька крихт від відкряної скибки (уже його скибки!) і що він би їх із задоволенням узяв разом зі своїм хлібом. Він навіть роззявив рота, щоб сказати це, але Трохим іще раз глянув на нього своїми старими очима, натягнув на них картуза й повторив:

– Ферштейн?

– Ферштейн! – вдихав Мартин повітря над шматочком хліба, готовий навіть обняти сердитого Трохима за його щедрість. – Коли я виросту й ви прийдете до мене просити, я дам вам три кусники хліба й дві грудки кулеші.

Мартин не чув, що на це відповів Трохим, бо швидко затиснув у руці хліб, щоб не розсипати ні крихти, і помчав додому. Він мчав так прудко, що й не помітив, як уже стояв на порозі.

– Дай, – простягнув до нього свої слабкі й ледь рухомі руки Влодко. – Дай! – промовив іще раз малий тоненькими тихими вустами.

– На! – простягнув йому хліб Мартин.

Влодко поволі взяв скибку хліба й усю заклав до рота. Мартин швидко підібрав кілька крихт, що zostалися в кулаці. Який то смачний мав би бути хліб! Мартин глибоко вдихнув повітря над своєю долонею. Вона ще пахла хлібом!

– На, – простягнув Мартин Влодкові ті кілька крихт і погладив його пальчик. – Видиш, Трохим такой дав нам хліба. – Він поправив солом'яний матрац і накинув на Влодкові ноги сіру вовняну хустку. – Скоро буде літо. Ми знов підем із тобов у ягоди. Я назбираю тобі цілу силянку яриць. Ти хочеш яриць?

Влодко мовчав. Мартин глибоко вдихнув і облизав губи.

– Скоро прийде літо!

Стефка нерухомо сиділа біля печі й дивилася в той бік, де на стіні були образи?.

– Коли я був спраглий, ти напоїв мене... коли я був голодний, ти нагодував мене... – ледь чутно шелестіла вона вустами.

– Подати тобі води, Стефко? – підійшов до неї Мартин.

– Коли я був спраглий, ти напоїв мене... – повторювала, наче вві сні, Стефка.

Мартин підійшов до печі, узяв металевий банячок, зачерпнув із нього води й зробив кілька ковтків. Відчував, як свіжа холодна вода опускалася в шлунок. Мартин іще раз зачерпнув води й поклав банячок біля Стефки. Її пересохлі губи щось намагалися сказати, але лихоманка була сильніша від Стефки. Мартин злякався. Він зачинив за собою двері й побіг до Варвари. Далі – до потічка. Саме тут була та масна жовта глина, яку він їв учора. Мартин торкнувся пальцями прохолодної поверхні, відірвав від неї шматок і зліпив велику скибку хліба. Розділив її на дві половини. Одну заховав у кишеню. Для Стефки... Коли повернувся, Варвара сиділа біля ліжка й прикладала до Стефчиної голови якусь мокру шматину.

Сонце вже сідало за обрій. Земля була ще мокра й холодна, але в повітрі вже витала весна. Мартин сидів на вологій землі біля потічка й вечеряв зліпленою з

глини скибкою хліба. «І відки шлунок знає, що йому мало води й що йому треба харчу? І відки язик знає, що хліб – це добре, а глина – не?» Мартин поклав на язик останній шматочок і поволі розтирав його до піднебіння. Йому пахнуло тими крихтами, що залишилися на Трохимовій хустині, і грудкою кулеші, яку він приносив Влодкові минулого тижня.

Хтось розпустив чутку, що з другого боку Черемошу є чи то діжки, чи то чани з брагою. Треба лише переплисти на човні на другий бік річки – і ти вже в Іспасі! Виявляється, в Іспасі була гуральня. Для того, щоб кудись дівати рештки, біля заводу ще бозна-коли вибехкали величезні й глибочені бетонні ями, до яких ніхто ніколи не дивився. Саме туди скидали всілякі жмаки, що залишалися від виробництва. Голод так невтомно протоптував дорогу до Іспаса, що туди рушило мало не півсела.

Сніг уже потроху сходив. Почалася відлига.

– Пустити малого, най і тобі шос' принесе, – казала Варвара Стефці.

– Та він ще замалий для такої дороги, – зітхала Стефка.

– Пустити! Я такої іду й за малим подивлюси, – переконувала Варвара. – Я би'м сама принесла тобі троха браги, та як мій Дмитро знає, що я з тобов ділиласи, то з хати вижене.

Пустила.

Мартин іще ніколи не бував по той бік Черемоша. День був сонячний і тихий. Стара й втомлена верба відпустила човен на воду. Човен був невеликий, та їх аж шестеро в ньому вмістилося. Звідки Мартин міг знати, що таке шестеро, коли вмів лічити лише до трьох. Хвилі бігли швидко, особливо посередині річки. Мартин сидів на дерев'яній дошці й тримався за бортик човна. Його погляд тримався то однієї хвилі, до другої, то третьої, супроводжуючи їх, аж поки вони не зникали у великій воді. Тут вода була ще страшніша, ніж видавалася з берега. Мартинові крутилося в голові. Варвара весь час тримала його за руку.

– Боїшси? Думаєш, що тут горобцеви по коліно? – перервала мертву мовчанку Ганька, звертаючись до Мартина.

– Не боюси, – ще міцніше вхопився за Варвару Мартин.

– Дивиси, як за тебе вхопивси! Ти так тримаєш того вишкребка, ніби то твій Андрусь чи Оленка, – терликала далі Ганька.

– Ади, а тобі що розходитси? Як хочу, так тримаю, – відрізала Варвара.

– Як Дмитро взнає, з ким ти по брагу ходила, то з дому вижене.

– Не твое сі меле. Паси свого хлопа, а не мого, – відвернулася Варвара й ще міцніше пригорнула Мартинову руку.

Мартин чув ту дивну розмову, але не прислухався до неї. Він не хотів чути, що Дмитро може вигнати Варвару з дому, бо й сам страшенно його боявся. Він знав від Стефки, що Дмитро з тих, хто кулаком і вола вб'є.

Мартин дивився, як човен підпливає до берега, і важко дихав.

Повітря було смердюче й квасне. Мартин не знав, як пахне брага й що то таке взагалі. Ще здалеку його почало млоїти. Він ішов глевкою мокрою стежкою вслід за Варварою й дивився на її сліди. Точніше, не йшов, а плентався.

– Нам тудя, видиш? – показала пальцем кудись у далечінь Варвара.

– Виджу, – утомлено сказав Мартин, перекладаючи в другу руку відро.

Він не знав, про що йдеться. Бачив тільки гурму людей, що штовхалися одне наперед одного.

Чани були багато вищі від нього, і дотягнутися до них було годі. Мартин тримав у руках своє відерце і ще не знав, як має зачерпнути ним густої глевкої «каші», яку вже бачив у чужих відрах. Люди штурхалися одні перед одними, начебто там пані Зелінська безкоштовно роздавала сухарики. Хлопчик дивився на всю цю товкотнечу й не знав, що має робити далі. Він бачив, як Варвара пропихалася наперед. За якусь мить вона вже пересипала Мартинові «здобич» і подалася набирати браги для себе.

Люди швидко одне за одним відходили від чанів і прямували до Черемошу. Варвара взяла Мартина за руку, і вони рушили теж. Раптом Варвара стишила ходу й зупинилася. Вона поклала відро на стежку й глибоко дихала. Мартин бачив, як Варвара зблідла.

– Варваро, тобі зле? – запитав Мартин, заглядаючи в її розгублені горіхові очі. Він відчув, як його ноги почали труситися. Мартин поставив своє відро біля Варвариного й уже не думав про білі пружки на своїх долонях.

– Нічо', зара' перейде, – відвернулася Варвара, затулила долонями рот і звернула за стежку. Мартин бачив, як вона блювала, вириваючи із себе якісь дивні й страшні звуки, від яких йому ставало ще моторошніше. Він розумів, що в її шлунку нічого немає.

– Може, з'їш троха браги? – почав глибоко дихати Мартин. – Я більше ніц не маю.

Варвара похитала головою, підвелася, витерла рукавом лице, узяла в Мартина його відро й почала поволі пришвидшувати ходу. До односельців було ще так далеко.

Стефка вже стояла на порозі. Ще з дверей вона взяла в Мартина відерце й поклала на стіл. Мартин бачив, як Стефка брала якусь білу шматину й цідила крізь неї брагу, як ліпила із залишків паляниці і як пекла їх на кухні. У хаті смерділо так, як смерділо біля того глибочезного чана. Стефка поставила на стіл паляниці.

– Їж, скільки хочеш. То як свято нині.

Стефка годувала Влодка зі своїх рук. Він не пручався й нічого не казав, лише довго-довго тримав у роті перший шматочок паляниці. Зівка[35 - Зівкий (гуцул.) – без смаку.] й смердюча грудка ніяк не проходила в горло. Навіть голод її не проштовхував. Ні, голод таки був сильніший...

Наступного дня Мартин знову подибав до Іспаса. На цей раз уже без Варвари. Він іще не знав, як зможе начерпати глевкої каші й чи сусідка Микитиха, якій Стефка доручила Мартина, пригляне за ним.

Микитиха тримала Мартина за ноги, а він сам опускав у чан відерце. Чан був страшний і глибокий. Мартин ніяк не міг дотягнутися відром до браги.

– Підойми мене вище, бо не достаю, – гукнув Микитисі Мартин, задихаючись від смороду.

– Най ті твоя Стефка підоймає, – відворкнула Микитиха й зі злості мало не вкинула Мартина в чан. Малий похитнувся й ухопився за бортик. Він побачив той чан зсередини – страшну й смердючу брагу, у якій плавали брудні коричневі жмаки й усякий мотлох. Раптом перед самісіньким носом Мартин уздрів чиюсь синю закостенілу руку в мокрому розлізлому рукаві, що стирчала з дна чана. Хлопець закричав. Але то був якийсь дивний крик, що не мав звуку. Він усе ще тримався горла й ніяк не міг від нього відірватися.

– Ти вже? – ріпанила[36 - Ріпанити – тут: горлати.] Микитиха, усе ще тримаючи Мартина за ноги. – Ото пуцьвірінок!

Мартин не міг нічого відповісти. Він тільки побачив, як розкриваються його долоні, і як випадає з його руки відро, і як воно падає в брудну брагу, не зачіпаючи тієї страшної руки в мокрому розлізлому рукаві.

– Утопив відро? Ото вилупок! Ади, видиш, він такой втопив відро!

– Другий раз най твоя Стефка сама йде, – чув Мартин позаду себе. Його ноги неслися до того самісінького місця, де вчора блювала Варвара. Він повторював ті самі рухи, але голос у нього так і не з'явився.

Стефка ніяк не могла отямитися.

– Як ти міг втопити відро?! Як ти міг?! – повторювала своїм захриплим, хворим, знеможеним голосом.

Мартин мовчав. Він не хотів ні паляниць, ні браги. І не знав, чи хотів він чогось узагалі.

Цілу ніч дивився в темряву й тулився до Влодка. Розумів, що не має права бути такий кам'яний. Знав, що Влодко ліг спати голодний. Добре тямив, що Стефці

вже давно ніхто не дає ні хліба, ні кулеші. І тепер він, Мартин, став єдиним годувальником сім'ї. А сьогодні він, єдиний годувальник, кинув сім'ю напризволяще. Злякався мертвої людини. Але ж інші не злякалися! І тепер через нього, лякливого Мартина, у хаті немає браги. Через нього, легкодухого Мартина, голодні Влодко й Стефка. І саме через нього, слабохарактерного Мартина, у них болять шлунки. Мартин міцно заплющив очі, але з-перед них ніяк не зникла та закам'яніла синя рука, що стирчала з чана.

Наступного ранку Мартин знову подався старцювати. Він знав, що сьогодні мусить щось принести. Двері пані Зелінської були зачинені. Мартин кілька разів натиснув на клямку, ще кілька разів постукав у двері й знову натиснув на клямку. До дверей ніхто не підходив. Мартинові здалося, що він чує за дверима кроки. Вслухався в них, як вслухаються в ніч, коли за вікном гуде вітер. Мартинові навіть здалося, що він бачив, як загойдалася у вікні фіранка. Про всяк випадок навіть тричі гукнув:

– Пані Зелінська, то я, Мартин. Не впізнаєте мене? Я Стефчин Мартин. Втворіт мені! Не бійтеси. Я не злодій!

Фіранка більше не гойдалася, і за дверима не було чути кроків.

До Варвари Мартин не йшов. У неї свої два малі гаврики. Вона й сама не знає, як із ними раду дати. Минулого тижня, коли Мартин з'явився у Варвари на порозі, а саме в цей час її чоловік вечеряв, у нього закрутився світ, і він упав посеред кімнати. Мартин знав, що Варварі добряче перепало від Дмитра і за те, що віднесла Мартина додому, і за той шматок хліба, який чоловік знайшов у Варвари за пазухою, коли вона тримала Мартина на руках. Дмитро бив Варвару щоразу, коли Мартин переступав їхній поріг. «То не він б'є, а горівка, – казала Варвара. – Як тверезий, то людина. А як нап'єси, то ні з комареву ніжку нікому ніц не даст».

«Чого одні дають кусник хліба, а інші відбирають? Чого одні багаті, а інші такі, як ми? – Мартин витер рукавом очі й ще раз глянув на Варварине вікно. – Най краще в мене болить шлунок, ніж у Варвари – тіло».

Сьогодні відмовили всі. Останнім порятунком був Трохим.

– Я казав, аби'с більше не приходив? Казав? Дивиси на мене й відповідай. Казав?

- Казали, - утомлено підвів Мартин на Трохима очі.

- То якої мари ти знов прийшов?

- Влодко не може їсти сухарики з глини. Я і круцьки ліпив. Не їсть.

- Ну а мені то шо?

- Як шо? Ви допоможете й'му, правда?

- Не! - гримнув Трохим. - Йди гет!

- Та як гет? Влодко не може їсти сухарики з глини.

- Скажи це свої Стефци, а не мені. Я не збираюси годувати її вилупків. А тепер забирайси звідси. Марш!

- Трохиме! - Мартин став перед ним на коліна й обійняв його ногу. - Там, на столі, ще е пару дрібок. Дайте хоч дві.

- Я сказав: гет!

Мартин тихо переступив поріг і поплентався додому. Він не знав, що має сказати Влодкові.

Влодко, як і щодня, майже нерухомо сидів у кутку кімнати й чекав.

- Дай! - прошепотів малий ледь рухомими губами, мляво підводячи на Мартина свої сині очі й повільно простягаючи до нього важкі руки.

Мартин підійшов до малого й торкнувся його надутих, як м'ячки, маленьких пальчиків. Влодко спробував незграбно схопити Мартинову руку й дотягнути її до рота. Рука була порожня й мокра від сліз.

Стефка сиділа біля печі й дивилася в землю. Десь-не-десь вона видавала якісь дивні тоненькі звуки, схожі на голос птаха. Мартин поклав біля неї циновку з водою, але Стефка не взяла. Вона подула на свічку, і в хаті стало темно. Мартин боявся. Він боявся, коли Стефка видавала ті дивні звуки, і боявся, коли вона мовчала. «То я винен, що Стефка так мучиси. То я винен», – витирав він рукавом сльози.

Мартин ліг біля Влодка, накрив його вовняною хусткою й пригорнув до себе. М'яке, як м'яч, тіло майже не рухалося. Мартин міцно пригорнувся до брата й так тримав його, щоб хоч трохи відігріти. Серед ночі відчув, що Влодкове тіло стало цілком холодне й нерухоме. Мартин закричав.

– Стефко, де ти? Стефко? – зірвався Мартин на рівні ноги.

– Я ту', – почувлося від печі. – Спи. Влодкови вже легше. Він вже не буде видіти, що таке порожні руки...

Мартин чув, як погойдуються дзиглик, як поскрипують його дерев'яні ніжки...

– ...Гайчи, тобі гайчи,

Нема дома мамчи,

Пішла мамка в поле,

А ти спи, соколе.

Люляй мені, люляй.

В едно вічка стуляй...[37 - Гуцульська колискова пісня.]

Мартин притиснувся до стіни. Він не чув ні вітру за вікном, ні голоду в шлунку. Чув лише тонесенькі жалібні звуки пташки, що долинали від печі. То була Стефка.

Бечкова неділя[38 - Бечкова неділя (гуцул.) – Вербна неділя.]

Богові видніше, яку неділю дарувати людям.

Коло Стефчиної хати також була латка землі, але Стефка не мала чим засаджувати її. Ось так та латка й стояла без діла: ні для себе, ні для чужих. По сусідству був ще один клопот. Хто ним порядкував, Мартин не знав. Знав лише, що якийсь гайдабура[39 - Гайдабура – бешкетник.] втелющився туди й зробив на ньому збитки, і газда вирішив поквитатися. Уся вина лягла на Стефку. Вона єдина в селі могла мати стосунок до того трафунку: цілими днями без діла тиняється й лиш собак дражнить. Саме так газда й сказав вйтові.[40 - Вйт – сільський голова.]

На той час у селі перебував посланець, який мельдував[41 - Мельдувати (діал.) – зголошуватися; тут: шукати тих, хто зголоситься.] людей до Німеччини. Уже трохи люду постягав, але треба було ще. «Хто си за бідного заступит? Хіба ще й ногів трутит», – казала Стефка, коли Варвара розповідала, що беруть тих, хто не може відкупитися. Чи так було, чи ні, Стефка не знала. Знала тільки, що дехто язик мозолив і навколо Стефки. «Проти злого люду не попреш, – зітхала Стефка. – Людська лють страшніша від Божої кари». Та лють ринула і на неї.

Тодось уже бачив німецького посланця: той приходив до хати забирати до Німеччини його дедя. Казав, що посланець упертий і нікого не слухає.

Коли Мартин побачив на порозі маленького хирлявого чоловіка, він спершу навіть не повірив, що то міг бути німецький посланець. Відтак почув його бесіду і все зрозумів.

– Це твоя робота? – дивився той на Стефку, підвівши догори підборіддя.

– Я не заходила на той поділок, – пояснювала Стефка. – Бігме Боже! Я чуже ніколи пальцем не рушила. Я могла собі все заробити сама. Бігме Боже!

– Не божиси, Стефко. Не гніви дурно Бога. Так виглядає, що то ти була. Хто, крім тебе, міг би таке зробити?! – підливав оливи в розмову газда городу.

– А шо, у селі мало люду? – боронилася Стефка.

– Але не такого, як ти, – не відчіплявся газда.

- Годі! - зупинив їх посланник. - Стефо, мусиш прийти на постерунок.[42 - Постерунок - відділок поліції.] Ти мусиш відповісти!

Мартин не знав, що таке постерунок. Він помітив, як Стефка сплотніла. Досі він її такою ще ніколи не бачив.

- Та бійтиси Бога, паночку. У мене дїтвак сам лишиеси, - дихала глибоко Стефка. - Паночку, чуєте, він оден лишиеси, паночку. Він сам без мене не вижие, чуєте? Не треба, паночку!

- Не проси, тобі ніц не поможе, - не відступав посланець.

- Я прошуси в вас, не треба! Чуєте? Я прошуси! Ради дїтвака прошуси! - Душа вже мало не летіла до Бога, але її не пускала дитина. - Паночку! Змилосердьтеси! У вас також є діти. Є, правда? Ви також би хтіли їх видіти, правда? - Її серце топилося в дощі сліз, у повені безсилля. Ноги ставали м'якими стеблами, підкошеними холодними вітрами, і самі падали на коліна. У душі була велика моква,[43 - Моква - вологість.] висушити яку міг лише Бог. - Паночку, пожалійте дитину. У него нікого нема, крім мене. - Стефка стояла на колінах, складаючи до посланця руки, як до Бога. - Паночку, я знаю, від мене всі відріклиси. На мене легше плюнути, бо бідна. Кажут, що я обгойдра,[44 - Обгойдра (гуцул.) - блудниця.] шо гониці,[45 - Гониці (гуцул.) - розпусниця.] шо вїтра.[46 - Вїтра (гуцул.) - повія.] На мене найлегше сперти. Але то не я зробила шкоду! Бігме Боже, не я. Я чуже ніколи не рушу! І нігди-ніколи не рушила. Бігме Боже! Не забирайте в мене дитину. Прошуси в вас!

- То ти Бога не боїши по чужих городах тлумитиси, - не давав спуску господар.

- Бігме Боже! То не я! Присягаюси! Та в мене дитина! - витирала мокрі сліпі очі Стефка, не встаючи з колін.

- Тебе заберуть до Німеччини, а дитина буде з Трохимом. Хіба він не його дід? - дивився на Стефку посланець.

- Та дід, але нас не визнає.

- Мусить визнати. По закону. Забирайте дитину!

– Стефко! – кинувся до неї Мартин, вклякнув і пригорнувся до її мокрих рук.

...На Святий Вечир Христос родивси, ой, дай Боже,

А на Йордані в воді христивси,

А на Великдень в зорі світивси, ой, дай Боже,[47 - Гуцульська колядка.] —

то співала не Стефка, а квила підбита перепілка, що не могла сама звестися на ноги. Вона безкрило сиділа на землі й міцно тулила до себе Мартина. Колисала й тулила, тулила й колисала, аж поки посланець не вихопив його в неї.

– Стефко! – кричав Мартин. – Стефко! То я у всьому винен, то я, – тер кулаками червоні очі. – То я винен. То через мене ти так мучишси. То через мене...

Мартин добре знав Трохимову хату, але Трохим не хотів, щоб у цій хаті жив Мартин. Сусіди намовили діда, щоб той сказав, що не може собі дати ради з малим і хай Мартина заберуть від нього.

Була Бечкова неділя. У кутку за образ Трохим застромив галузку жовтих котиків. Вони ще були свіжі, хоча вже трохи осипали свій пилок на лаву. На столі лежала сіра хустина із загорненим у неї хлібом.

Мартин сидів на лаві й чекав. Трохим ходив із кутка в куток, відтак підійшов до вішака, узяв картуза із синьою смужкою й простягнув Мартинові.

– Возьми. Борис сказав тобі передати.

Мартин не ворухнувся. Не глянув ні на Трохима, ні на картуза. Якби на його місці був Тодось, той би давно вхопив картуза й висадив би собі на голову.

– Бери, кажу. Може, треба буде.

Мартин мовчав. У кімнаті було тихо, як перед грозою. Мартин стиснув кулаки й ледь чутно човгав ногами. «Мені не треба того кашкіта. Най си тримає», – подумав Мартин.

Скрипнули двері, і в кімнату зайшов високий, підтягнутий молодий чоловік у військовій уніформі. Мартин бачив його вперше. Та й узагалі він уперше бачив так близько справжнього військовика. Широкий коричневий ремінь із блискучою пряжкою, рівненькі з кантиком штани, чистенькі блискучі чорні чоботи, добре виголене обличчя, коротко підстрижене чорне волосся, на голові військовий кашкет... Військовик пройшовся широким кроком по кімнаті, поправив швидкими рухами блюзу й ремінь і подав Трохимові руку. Відтак щось сказав до Трохима, але Мартин не розчув. Проте не переставав притискати кулачок до кулачка. Його ноги приросли до землі й уже більше не човгали.

- То це ти Мартин Боднар? - звернувся військовик тепер уже до Мартина.

- Я, - впівголоса відповів хлопець.

- Готовий їхати зі мною?

Мартин мовчав.

- Я так і знав, що готовий, - обернувся він до Трохима й підійшов до Мартина. - Сирота, кажете. У нас таких багато. Не хвилюйтеся, йому в нас погано не буде.

- Лиш би не зобидив хто, - затремтів у Трохима голос.

- Не зобидить, побачите!

- Дав би Бог! - Трохимів голос іще дужче затремтів. Старий глибоко вдихнув, підійшов до столу, узяв сіру хустину з хлібом і поклав Мартинові до рук. - Возьми!

Мартин бачив, як мокро заблищали Трохимові очі. Трохим поклав на хлібину картуз із синьою смужкою й швидко зачинив за собою двері.

До хати він більше не заходив.

До Косова їхали підводою. На підводі було ще кілька дітей. Мартин їх не знав. Знав тільки, що двох із них звали Степаном і Павлом. Третій, зизуватий хлопець

виглядав трохи чванькувато. Він зверхньо дивився на кожного й ні з ким не розмовляв. Степан хотів дати йому щигля, але передумав. Мартин навіть бачив, як Степанова рука висіла над головою того гордія, але поволі опустилася на коліно. Діти сиділи на дерев'яних дошках, тримаючись за бортик підводи, і, ще ладом нічого не розуміючи, роззиралися довкола. Спершу вони перешіптувалися один з одним, торсалися, підкидали вгору чиясь шапку, ловили, сміялися, а відтак принишкли, наче поринули в сон. Підвода похитувалася від кожної глибки, вряди-годи підкидаючи весь свій «багаж». Фірман усе ще шмагав коней батогом, і ті швидко дудніли ґрунтовою дорогою. Земля була волога й відгонила сирістю. Деревя підіймали догори голе безборонне віття, і лише вітер був його властителем. Мартин дивився то на дірки в дошках, то на манівець позаду підводи, то на небо, притемнене хмарами. Хмари не знали, куди припудить їх вітер, а Мартин не знав, куди припровадить його ця підвода.

«Де ти, Стефко?»

– Чого боїтеси? Інші діти не мають шо їсти, а ви в притулку панувати будете! – коментував фірман.

Діти повагом підіймали голови й дивилися на фірмана. Вони нічого не запитували. Кожен перебував у своєму світі, хоча їх зводив до купи один великий світ – світ невідомості.

Територію притулку було обведено височезним парканом. Підвода зупинилася біля самісіньких воріт.

– Приїхали! Косів! – сказав фірман. – Ви що, позасинали?

Діти поволі повистрибували з підводи, тримаючи в руках свої клунки. Фірман відчинив ворота. То було велике чистеньке подвір'я з криницею посередині. Біля самісінької загорожі – два великі будинки зі свіжопофарбованими коричневими дверима. Мартин бачив, як відчинилися двері і їм назустріч вийшла приємна усміхнена жінка в біленькій блузці, коричневій спідниці та коричневих черевичках на високих підборах. Таких Мартин іще ніколи не бачив. На її шиї розвівалася тоненька, майже повітряна хустинка. Густе чорне волосся спадало на чоло. Жінка поправила волосся, причепурила на шиї хусточку й ще раз усміхнулася.

– Проходьте.

Спершу всіх обчиржили під бубон, відтак повели до лазнички. Лазничка була схожа на справжню кімнату. Усе тут було охайно й чисто. На лавках стояли мідниці з водою, поруч – мило й рушник.

Жінка в халаті принесла гарячої води й хлюпнула в кожен мідницю. Це була пані Зося, «люб'язна лягерова», як її тут називали. Саме вона найбільше піклувалася про новеньких. У неї було темне коротке хвилясте волосся й м'які зелені очі. Таких Мартин ще не бачив. Пані Зося розмовляла з усіма дуже люб'язно – хлопець досі й не підозрював, що можна бути таким обхідливим із кожним.

– Охайність і чистота – дзеркало притулку. Роздягайтеся! – звеліла пані Зося. – Вбрання скидайте он туди! – показала на кут, де лежав сплющений порожній мішок.

Мартин поквапом заховав картуза за плечі. «Не віддам!» – прошепотів він подумки. Далі нишком присів і поклав картуз під лаву. Здається, ніхто не помітив. Крім зизуватого хлопця (згодом Мартин дізнався, що то Іван Лаба). Але той не встиг ще пустити пари з рота, як Мартин наступив йому на ногу й показав кулака. Хлопець засичав і показав кулака у відповідь. Хіба Мартин міг це витримати? Він підвів руку, щоб нарешті вперіщити Іванові щигля, як раптом до лазнички ввійшов молодий, невисокий пан в уніформі. Степан опустив руку.

– Добридень! – привітався чоловік.

Ніхто нічого не відповів.

– Добридень, – ще раз проказав пан в уніформі, оглядаючи хлопців. – Коли до вас вітаються, треба відповідати, ясно? – Тепер він уже не виглядав таким гречним, яким видався спочатку. Та й мова в нього була якась надто панська.

Він спакував увесь старий дитячий одяг у мішок, закинув собі на плече й зачинив за собою двері.

Пані Зося поклала на лавку біля кожного рівненько складену купку нового одягу й вийшла. Мартин іще ніколи не носив такі сподні:[48 - Сподні (діал.) – штани.]

вони були білі, як сніг. Спершу він навіть не наважувався вдягати їх: а якщо, не дай Боже, замастить! Капці були трохи завеликі, зате, як сказала пані Зося, будуть добре носитися, бо вони зі справжньої свинячки. Мартин не знав, що таке свинячка й чи вона завжди справжня. Знав тільки, що в нових капцях тепер у нього завжди будуть сухі ноги.

Пані лягерова таки викрила Мартинів картуз.

– Чий? – запитала вона вже твердішим тоном. Усі мовчали. – Чий? – повторила ще голосніше.

Зизоокий хлопець кивнув на Мартина.

– Твій? – зиркнула на нього пані Зося.

– Мій, – опустив очі Мартин.

– Чому ти сам не сказав? – тиснула пані лягерова.

– Боявси, шо в мене й'го заберут, – пробурмотів Мартин, переступаючи з ноги на ногу.

– Не боявси, а боявся, не й'го, а його, не заберут, а заберуть. Маеш вчитися розмовляти правильно.

– Віддайте мій кашкіт, – хлипнув Мартин. – То дедів.

– Віддайте! Шо скаже й'му й'го дедьо? – заступився за Мартина Степан.

– У притулку уніформа. Одяг тільки чистий. Ясно?

Мартин нічого не хотів розуміти. Він відчував, як по щоках котяться сльози. Намагався спинити їх рукавом, але нічого не виходило.

У цю мить у дверях знову з'явилася чиясь постать. Пані Зося швидко зникла за дверима. Разом із картузом.

Кого-кого, а Тодосю зустріти тут Мартин сподівався найменше.

– І ти тут? – аж на лоба викотилися йому очі.

– Я?... Дедя забрали в Німеччину, а... – з Тодосевого маленького чорного ока викотилася сльоза й пробігла по обличчі. Мартин більше ні про що не розпитував: досі він був упевнений, що в Тодосю замість серця каменюка.

До сьогодні хлопці не знали, ні що таке притулок для сиріт, ні що таке школа. І Мартин не знав, бо ніколи не жив ніде інде, як у Стефки. І до школи не ходив, хоча йому вже було вісім.

Був ранок. Пані Левська, їхня вчителька, найперша зайшла до кімнати. Усі наступні дні їх будив негречний військовик пан Стоцький. Через рідкі зуби й довгий ніс учні прозивалися йому «пан Щупак». Мартин іще хотів потягнутися в ліжку: у Стефки можна було все. Хіба що робота де підверталася. У притулку все було по-іншому.

Ранок розпочався з «Отченаша» (це єдине, що нагадувало про дім). Навіть Тодось знав «Отченаш» напам'ять. Відтак Мартин ледь устигав за темпом: спорт, лазничка, вдягання, зала для снідання, уроки... «Рушник – у шафу, мило – у шухляду, ліжко – на кант, одяг – на кант», – підганяла пані Левська владним голосом. Хлопці вдяглися в новенькі білі штани, біленькі сорочечки і йшли до снідання. На порозі стояв пан Щупак. Споглядав, чи всі тихо йдуть коридором, чи не стрибають і не штурхають один одного. Пані Левська зайшла до зали першою. Вона так швидко чимчикувала на високих підборах, що діти ледве встигали за нею. Її білу, як сніг, блузку, було легко впізнати здалеку.

Мартин уже знав, де має сидіти, але ще не знав, скільки разів вони будуть істи й чи будуть сухарики взагалі. Також не розумів, чому всі чекали саме на сухарики. Ті лежали на тарілці посеред столу, і кожен міг узяти собі кілька, запиваючи кавою з молоком. Мартин довго дивився на тарілочку й не наважувався простягнути руку. Сухарики були схожі на ті, що пекла пані Зелінська. Навіть ще рум'яніші.

– Чого сидиш, бери! – стусонув його під бік Тодось. – Твоя Стефка таких тобі нігди-ніколи не пекла. – Тодось простягнув Мартинові сухарика, чекаючи його

реакції. Мартин так і не зрозумів, як сухарик опинився в його руці.

– Ти мав би сказати «дякую», – приступила до нього люб'язна пані Зося. – Пам'ятаєш, що роблять із невихованими?

Мартин знизав плечима, не розуміючи слів пані лягерової. Він повільно підніс до рота сухарик і, не відкусивши ні крихти, поклав його знову на тарілку. Досі сухарики міг їсти лише Влодко... Мартин відчув, як заплющуються його очі, бачив, як простягаються до нього крихітні безпомічні пальчики, як ледь ворухиться маленький ротик, видаючи тонесенький звук, схожий на голос новонароджених Варвариних кошенят. Влодко? Мартин підходить ближче. «Дай», – раптом уже виразно чує він Влодків голос і оглядає свої порожні руки. Що він дасть братові, коли в нього нічого нема? Ось він, Мартин, уже бачить гору за Рожневом, там, де можна довго сидіти на мокрому облозі, і Стефка не скаже: «Встань, застудиши». Він зривається з місця, прямує спершу гостинцем, відтак путівцем. Уже майже біжить. Тепла блюза сковує його. Він похватом звільняється з її рукавів і чимчикує далі. Блюза зостається лежати на вогкій дорозі. Він оглядається, бачить, як мокне на дощі його блюза, не вертається за нею, а хапливо дереться догори. Мокро. Черевики сковзують униз. Мартин швидко розшнуровує їх, стягає й босоніж дряпається до тієї гори з жовтою глиною. Ось він уже тут, на горі! Ось він уже бачить, як гори підпирають небо, як висить над полем яструб... Тут вітер іще дужче прибиває до грудей його холодну мокру сорочку, але Мартин похапцем сідає на мокрий обліг і набирає в груди повітря. Ще трішки! Він доторкається руками до жовтої глини, щоб відірвати шматок. Вона холодна й гладка. Він відчуває її на пальцях, на долоні, під нігтями. Відриває від неї кусник, кладе собі на долоню, прикриває другою й сплющує в паляницю. Заокруглює пальцями крайчики, тре ними об долоньку. Один сухарик готовий. «Се для Влодка!» Мартин хапки застромлює сухарик у кишеню, ще раз торкається пальцями до гладкого сирого облогу. Мигцем відриває ще кусник глини. «Се для тебе, Стефко!» Він чує її голос, що доноситься з хати аж сюди, на гору: «...коли я була спрагла, ти напоїв мене...» «Я зара' буду, Стефко!» Раптом Мартин згадує, що Влодко не їсть глиняні сухарики. А що буде, коли Трохим нині не дасть йому кусника хліба для Влодка? Ось Мартин уже стоїть у Трохима на порозі й дивиться в його вицвілі сірі очі. Гострячки його сивих брів усвердлюються Мартинові в самісіньке серце. «Трохиме, Влодко не їст сухарики з глини». Трохим незворушно підіймає довгі сиві брови, ще дужче обколюючи Мартинове серце з усіх боків, і показує пальцем на двері. «Трохиме, хоч пару дрібочок, чуєте? Хоч на макове зерно. Я не для себе прошу, Влодко не їст сухарики з глини. Трохиме! Я стану перед вами на коліна, чуєте? Я буду стояти на колінах цілий день, хочете? Лиш дайте, прошу. Остатний раз. Бігме Боже!

Остатний раз! Влодко не виживе. Хоч одну дрібочку. Ту, що вчора лишилася на хустині. Єднісіньку. Трохиме! Бігме Боже». Трохимові очі стають ще холоднішими, брови – ще страшнішими... Мартин дивиться на порожні Влодкові долоні, торкається до них пальчиком, а вони надуті, як м'яч. «Стефко! – кричить з усіх сил Мартин. – Стефко, де ти?» «Йому вже легше, Мартине. Дякувати Богу, легше», – чує він Стефчин голос.

– Дякувати Богу, легше, – чує Мартин голос пані Зосі. – Ну ти й налякав нас, Мартине.

– Я? – Мартин оглядається навколо. Бачить своє ліжко, кімнату й пані лягерову, яка сидить біля нього, поклавши руку на подушку.

Наступного ранку Мартинові стало легше. Пані Левська зібрала всіх в одному класі й розпочала поділ на групи: найменші, середні й найстарші. Мартина, Тодосю, Степана й Павла зарахували до найменших. Про їхні здібності ще ніхто нічого не знав. Та й хто міг що знати, коли жоден із них іще ніколи до школи не ходив.

«Дисципліна й порядок! – щоразу повторювала пані Левська, ходячи між рядами. – Руки за спину. Спина рівно! І так цілий урок!» Пані Левська, як яструб, окидала клас своїм надійним оком, не випускаючи з рук тоненьку дерев'яну паличку. Вона помічала кожнісіньку руку, що з'являлася на парті. Пані вчителька цілила по самісіньких кісточках, які пекли й свербіли майже до вечора. Висидіти так на уроці було чистим пеклом. Особливо для Тодосю. Він не раз так голосно човгав ногами, що по кілька разів отримував позавушника.

– Я йду до уборни! – заявив голосно Тодось, підвівся й попрямував до дверей. Пані Левська ледь не проковтнула язика.

– Що ти сказав, Теодоре?

– Боюси, аби'м не всравси, – стуляючи докупи ноги, пробасив Тодось. Клас вибухнув сміхом.

– Ану тихо всі! Теодоре, коли просишся на уроці, треба казати не «до уборни», а «до клозету», і треба уточнити – «по-маленькому» чи «по-великому», – просичала пані Левська, поправляючи на шиї хусточку. – Цих дітей ніколи не навчиш! Сьогодні ж на «стілець»!

Ці слова були для Тодося іноземною мовою.

– Моя Василина так ніколи не казала, – виправдовувався Тодось.

Якби ж то він знав, то змовчав би!

– Не Василина, а мама, – пояснювала пані Левська.

Тодось ніколи не називав Василину мамою. Та й на своє ім'я «Теодор» він реагував якось дивно: усі досі казали йому «Тодось». Мартин теж ніколи не казав Стефці інакше, ніж «Стефко». «Мамо» звучало йому наче чуже ім'я.

Звідки Тодось мав знати, що за одне слово він може опинитися «на стільці».

За «уборну» Мартин також попався біді в зуби. А точніше, у руки пана Щупака, коли той підслухав їхню з Тодосем розмову про урок пані Левської.

– На «стілець»! – скомандував військовик. У його голосі було стільки твердості, що Мартин здригнувся.

Хлопець скоцюрбився і, тремтячи, як осика на вітрі, поплентався коридором до кімнати зі «стільцем». Стефка його ніколи не біла. Хіба що в день, коли нічого не приніс їсти для Влодка. Мартин добре пам'ятав той день. І пам'ятав Стефчині кулаки, що гатили його, не тямлячи, чи то ноги, чи руки. Пам'ятав, як перегодя довго й голосно ридала Стефка, обхопивши голову руками. І як навпісля незграбно й дивно гладила Мартинову голову, пригортаючи до себе...

У Мартина почав забиватися дух. Він став біля вікна, що навпроти дверей. Воно було зацеплене на гачок. «Його, мабуть, уже сто років ніхто не розщібав», – подумав хлопець. Раптом Мартинові захотілося відчинити це вікно, яке заступало дорогу до світу. Хотілося вирватися звідси, знайти леда-яку лазівку чи перехопитися через цей велетенський паркан. «Де ти, Стефко? Забери мене

відси!» Мартин прихилився головою до віконної рами й вдивлявся в небо. Хмари повільно пересувалися з одного боку неба на другий, потроху змінюючи форму. Мартинові хотілося вчепитися за них і змандрувати звідси. Дати драпака з цього притулку, від «стільця», від палиці. Шкрябонуть до Стефки й жити так, як і досі. Мартин оглянувся. На подвір'ї притулку було тихо. У школі теж. Раптом він угледів, як на лутку сіла жовта синичка, шпатячи щось своїм маленьким доскіпливим оком. Мартин прихилився чолом до шибки: «Лети, птахо, до Стефки. Скажи їй, що я тут, у Косові, у притулку. Скажи, аби забрала мене. Чуєш, птахо?» Сполохана синичка відразу залопотала крильми й шуснула десь аж за притулок. «Вона полетіла до тебе, Стефко», – ледь чутно прошамотів сам до себе Мартин і обернувся до дверей. «Мушу йти, Стефко». Мартин глибоко втягнув повітря й попрямував до дверей таким тихим кроком, яким колись ходив удома, коли боявся розбудити Стефку, коли та, бувало, дрімала після тяжкої роботи.

Його рука торкнулася клямки. Двері були зачинені. Він ще раз глибоко вдихнув, потираючи пальцями край сорочки.

– Заходь! – скрикнули двері, і з кімнати визирнула голова військовика, якого Мартин щодня бачив на ранковій зарядці. Це був пан Стоцький. Його всевидючі очі глипнули на Мартина так прискіпливо, наче той був найбільшим нечестивцем у світі. Кімната була напівпорожня. У кутку стояли тільки лавка й стіл. Серед дітей майже не було таких, кого б оминула кара «стільцем». Тому всі вони знали на цій кімнаті.

Пан Стоцький поправив окуляри, підійшов до столу, узяв палицю й розпрямив чоло.

– Роздягайся й лягай.

Мартин по-черепашому взявся стягати штани.

– Відразу видно, що новачок, – пробурмотів у вус пан Стоцький і підступив до лавки. – Задницю догори!

Мартин притиснувся до лавиці й перестав дихати. Він здогадувався, що означає «задницю догори». Пан Стоцький надто довго вовтузився. Мартин відчув, що не може так довго не дихати, і поволі набрав у легені повітря. Не встиг він перевести дух, як його задне місце обпарило вогнем, наче бездушний пан

Стоцький вилив на нього циновку окропу. То була таки палиця – збагнув Мартин, не відаючи, що буде далі.

– На перший раз стане! Вбирай штани! – скомандував пан Стоцький і відійшов від лавиці.

Мартин не зрушився. Його задниця пашіла, як грань у печі. Здавалося, що з неї злупили не лише шкіру, але й усе, що було під тою шкірою. Допіру Мартин почув, що палиця нарешті торкнулася стільниці столу, він тихенько видихнув. Усе! Аж тепер він став поволі підіймати живіт, що прилип до лавки. Відтак підвівся й взявся навстоячки вдягати штани. Вони вперто торкалися того місця, що пекло, як у пеклі. Щойно одягнувши штани, Мартин ухопився за ручку дверей, відчинив їх і, не зачиняючи, покривав до своєї кімнати. У кімнаті нікого не було. Він із проволоком ліг на ліжку й заплющив очі. Прокинувся від того, що хтось смикнув його за ногу. Він рвучко повернувся, засипів і відчув, як мокра подушка сповзла на підлогу.

– Ну як? – Біля нього стояв Тодось. – Ти тут так притаївси, гейби з пекла втік.

– Нічого я не втік! – почав виправдовуватися Мартин.

– То чого на двір не виходив?

– Бо не хтів!

– А як там твоя срака? Ще ціла?

– Думаю, що ціла.

Мартин обернувся й відчув, що його ще пекла шкіра, але вже не так, як на лавці.

«Значить, усе на місці», – подумав Мартин і підвівся з ліжка.

– Я вже си виспав, – штурхнув він Тодосю в плече. – Ходім!

На подвір'ї було кілька учнів. Кожен займався своїми справами. Мартин із Тодосем побігли до криниці. На ослінчику біля лавки завжди стояло відро з

водою. Пий, скільки хочеш. Тодось нахилився й зачерпнув черпачок води.

– Хочеш?

Мартин відпив ковток, а решту вилив на молоду траву.

– Дивиси, що я знайшов! – вигукнув Тодось. По його долоні покотився сухий коричневий каштан. – Видиш, перезимував!

У Мартина закалатало в грудях. Він також досі ніколи не тримав у руках каштан. Хлопець почав обмацувати пальцями траву.

– Знайшов! І я знайшов!

То було величезне крилате дерево, що схияло віття мало не до криниці.

Мартин досі не бачив, як росте каштан.

– Придумав! – приступив ближче Тодось. – Поміняймося. І в кожного буде подарунок.

– Нех! – кивнув Мартин, поклав Тодосеві на долоню свій каштан, узяв його, і вони вдвох побігли у свою кімнату.

Тодось не боявся «стілця»: дедьо не раз списував йому шкіру вздовж і впоперек. Спершу Тодось навіть гонорувався, що щодня ходить до пана Стоцького. Ще й навчився не стогнати, коли вві сні перевертався з боку на бік. Для Мартина палиця була справжнім пеклом, тому він волів не потрапляти в сильце ні пані Левської, ні пана Стоцького.

У сирітському притулку все було інакше, ніж удома. Тут усім правили порядок і дисципліна. Та й діти тут швидко змінювалися: ставали послужливими, розмовляли повагом, без грубіяництва й недозволених слів. Не дай Боже яка чубанина чи фук – одразу «стілець»! «Усі хвороби лікує палиця. Хто про це не знає, довго не проживе», – казав пан Стоцький, коли хтось, бувало, виказував своє незадоволення. Мартин швидко збагнув ціну палиці. Йому іноді здавалося,

що він зозулька з годинника на стіні в пані Зелінської. Він, Мартин, тримався годинникової стрілки, як листок тримається дерева. Якщо відірвешся, то вже собі не належатимеш, а тільки панові Стоцькому.

Про зозульку Мартин не розповідав нікому. Одного разу, коли його викликала до себе пані Левська, щоб поставити кілька запитань про Стефку, він угледів у неї на столі залізне курчатко. «Ти мене не слухаєш, Мартине», – сердилася пані Левська, помічаючи, що хлопець постійно глипає на її стіл. «Я...» – так і не зміг вигородити себе Мартин. «Це заводне курча, – розкусила його цікавість пані Левська. – Якщо його накрутити ключиком, воно може дибати тридцять секунд». Пані Левська вийняла з шухляди ключик, до половини проштрикнула ним курчатко, кілька разів покрутила й поклала на стіл. Курча справді похитнулося й покривало, спираючись на пласкі лапки й перехиляючись у різні боки. Мартинові тепер уже було байдуже, що хотіла сказати пані Левська. Він весь час думав про той моторчик, що в курчатку.

– Пані Зося, пані Левська казала, що її курчатко може йти тридцять секунд, – приступив одного разу до пані лягерової Мартин, коли та оглядала стан кімнат. – А учень?

– Що учень? – не зрозуміла пані Зося.

– Скільки часу учень може ходити без палиці? – Мартин силкувався говорити «попанськи», так, як цього вимагали в притулку. Хоча йому не завжди вдавалося.

– Без палиці? – нарешті зрозуміла, про що йдеться, пані лягерова. – Думаю, що довго, – низала плечами пані Зося.

– А довго – це скільки?

– Може, і завжди. Якщо учень буде пам'ятати про дисципліну й порядок.

– А в людини теж є моторчик?

– Думаю, що є.

– А де?

– У голові.

– То чого тогди пан Стоцький б'є по задниці?

– Декому й палиця не помагає.

– Як ви думаєте, якби Трохим бив мого дедя, то він би знав, що таке порядок?

– Думаю, що так.

– І тогди він би не покинув нас із Стефков?

– Можливо, Мартине. Але в кожного своя історія, якій не завжди допомагає палиця, – знову знизала плечима лягерова й пішла далі оглядати кімнати.

Як він, Мартин, зараз шкодував, що Борис не вчився в цьому притулку й не знав, що таке «стілець».

Наступної ночі Мартин ніяк не міг заснути. Йому здавалося, що він зозулька з годинника на стіні в пані Зелінської. Ось він сидить за міцно замкненими дверцятами й ніяк не може прочинити їх. Раз і ще раз – усе марно! Він щодуху силкується, збирається з усіма своїми силами, впирається ногами, тужиться всім тілом – нічого не виходить. Та враз дверцята несподівано відчиняються, велетенська тверда пружина виштовхує його в повітря, і він, зозулька в годиннику, має прокукати якусь годину. Але яку? Хай би першу, лиш би не мовчати! Він ще висить у повітрі, але вже набирає повні груди сили, розплющує дзьобика – і раптом помічає, що в нім нема голосу. Він силкується ще раз і ще! Голос не повертається. Він, залізна зозулька, збирається з усіх сил, уже ось-ось проступить його голос – аж раптом пружина повертає його назад, за нею клацають дверцята, і він знову опиняється в цій маленькій хатинці, де від нього нічого не залежить. Мартин перелякано лушпатить у дверцята: «Допоможіть! Допоможіть!» Та ніхто не приходить на допомогу. «Я тут! – чує Мартин голос Тодося. – Я тут!» Навколо темно, хоч в око стрель. Він іще дужче тарабанить по дверцятах. Ураз відчуває, що обертається на залізне курчатко. У нього є лише тридцять секунд! Він щомога духопелить у стіни, щодуху дубасить у дверці. Ті несподівано відчиняються, і – бемц! – Мартин із гуркотом хряпається на долівку, хоча тридцять секунд ще не пройшло. «Що тут за шум?» – чує він голос пані Левської. Мартин розплющує очі й бачить, що лежить на долівці. Над ним голови

пані Левської й Тодося. Навколо ще кілька пар очей, що виглядають із високих ліжок, мов горобці на дроті. Цього дня Мартинові дозволили залишитися в ліжку: у нього була гарячка.

- Пані Зося, я вмру?

- З чого ти взяв? - глянула на Мартина великими зеленими очима пані Зося, поправляючи йому подушку.

- У мене гарячка.

- Ну то й що?

- Як що? Пан Стоцький казав, що всі хвороби лікує палиця. Без неї довго не живуть. А я вже три тижні живу без палиці.

- То він жартував, - заспокійливим голосом відповіла пані лягерова.

- Ага, жартував. Хіба він уміє жартувати?

- Уміє, лише себе не виказує.

- А я думав, у нього нема ні жартів, ні серця. Він як б'є, то тиждень пече.

- Він просто любить порядок.

- Пані Зося, чому діти не люблять порядок? - підвів голову Мартин.

- Бо темні. І не знають, як правильно, - відповідала пані лягерова.

- А чому вони темні? - надокучав далі Мартин.

- Бо ніхто їх не навчив, - знизала плечима пані Зося. - Та хто мав навчити, - зітхнула вона, поправила рукою коротке хвилясте волосся й пішла до своєї роботи.

«От цікаво, – подумав Мартин, – який у пана Стоцького дедьо. Він точно й'го щодне на “стілець” кладе. Інакше відки би той знав, де найбільше болит. Та не, таких старих, певно, вже на “стілець” не кладут».

Мартин іще раз глянув, чи пані лягерова пішла, обернувся до стіни й поволі поринув у сон. Прохопився від того, що хтось смикнув його за ногу. Хлопець мигцем зіпнувся на лікті, окинув оком кімнату й відразу сів на ліжко. То був Тодось.

– Бери! Я приніс! – Тодось добув із-за пазухи Борисового картуза й убгав Мартинові під подушку.

– Кашкіт? Де ти й'го взяв? – сполошився Мартин.

– Тсс! Вкрав! Тільки про це нікому. Коли не було пані лягерової, я зайшов до її мешкані і там знайшов.

– Ти порпавси в її шуфлядах? – тріпотів Мартин.

– Троха. Та то байка![49 - Байка (діал.) – дрібничка, нічого важливого.] Думав, тобі зле. А як принесу кашкіт, то втішишси.

– Та я тішуси, але як хтос визнає?

– Чого спудивси! Не визнає! Ховай бігом! Бо мене пан Стоцький заб'є.

Мартин з одного боку дуже втішився, що знову має картуз, а з другого боявся за Тодосю.

Того ж вечора пані лягерова оголосила, що хтось проник у її кімнату й поперекидав усі її речі. Крадіжки ще не з'ясовані. Пан Стоцький шукає порушника.

Панові Стоцькому не довелося довго шукати. Іван Лаба бачив, як Тодось виходив із кімнати пані Зосі. Тодось того ж вечора почовгав на «стілець». Відтак він цілий тиждень пролежав у ліжку... Картуз таки знайшли.

Пані Левська була доброю вчителькою, ось лише страх якою суворою. Її боявся навіть Іван Лаба. Він був відмінником, і його пані Левська завжди ставила всім за приклад. У нього було найбільше «бджілок» (так у їхній школі називали найкращі оцінки, які діти отримували за читання та письмо). Іван вважався наймудрішим і єдиним, хто не знав, що таке «стілець», бо жодного разу на ньому не опинявся. Він міг будь-де вийти сухим із води, навіть якщо десь і попадався на гачок. Це дуже всіх нервувало. Особливо Степана. І про те, хто видав Тодосю, Степан також здогадався. Він такого щигля всмалив Іванові, що той почав обходити його десятою дорогою.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примечания

1

Груба (діал.) – вагітна.

2

Ліниці (діал.) – повісмо. Палити ліниці й обкурювати ними приміщення – народний ритуал від вроків.

3

Гудз (діал.) – вузол.

4

Тяжка (діал.) – вагітна.

5

Матірка (діал.) – конопляна нитка, якою після пологів перев'язували пуповину.

6

Грейцер (істор.) – дрібна монета.

7

Верета (діал.) – те саме, що рядно.

8

Годна (діал.) – можеш.

9

Падоньку! – вигук здивування.

10

Горечка (діал.) – висока температура.

11

Байбарак – давній верхній осінньо-зимовий одяг із грубого сукна.

12

Чипіти – сидіти навпочіпки.

13

Полубічок (діал.) – діжечка.

14

Дзиглик (гуцул.) – стілець.

15

Бурдюк (гуцул.) – мішок із цільної козячої шкіри для зберігання молочних продуктів.

16

Гачі (гуцул.) – штани.

17

Крисаня (гуцул.) – капелюх.

18

Дедьо (діал.) – батько.

19

Взлоститися (діал.) – розсердитися

20

Бенькарт (від нім. Bankert) – байстрюк.

21

Блят (діал., від нім. das Blatt) – поверхня кухонної плити.

22

Ніц (діал., від нім. nichts) – нічого.

23

Від нім. verstehen – тут: зрозумів.

24

Вихрестить – тут: відлупцює.

25

Прірва (діал.) – повія.

26

Димка (діал.) – спідниця.

27

Желіпати (діал.) – кричати, сваритися.

28

Нести на горгошах – на шиї, так щоб ноги того, кого несуть, звисали вперед.

29

Джемори (гуцул.) – лісові хащі.

30

Яриці (діал.) – суниці.

31

Цуперлити (діал.) – нести.

32

Балія – велика мідна чи алюмінієва посудина, у якій прали білизну й милися.

33

Цуприкати – тут: важко, заледве, з останніх сил нести.

34

Шкарбани – старе діряве взуття.

35

Зівкий (гуцул.) – без смаку.

36

Ріпанити – тут: горлати.

37

Гуцульська колискова пісня.

38

Бечкова неділя (гуцул.) – Вербна неділя.

39

Гайдабура – бешкетник.

40

Війт – сільський голова.

41

Мельдувати (діал.) – зголошуватися; тут: шукати тих, хто зголоситься.

42

Постерунок – відділок поліції.

43

Моква – вологість.

44

Обгойдра (гуцул.) – блудниця.

45

Гониці (гуцул.) – розпусниця.

46

Війтра (гуцул.) – повія.

47

Гуцульська колядка.

48

Сподні (діал.) – штани.

Байка (діал.) – дрібничка, нічого важливого.

Купить: https://tn.knigapoisk.com/tkach-vs-ka_mar-ya/golos-perep-lki

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)